

UDK 61 (497.5 - Dalmacija) "17" (091)
 Izvorni znanstveni rad
 Prilježeno: 02. IV. 1997.

Liječnici, kirurzi, ljekarnici, lijekovi u liječenju kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću

Danica Božić-Bužančić
 Split, Republika Hrvatska

U ovom članku, koji je zapravo jedno poglavlje knjige u radu: "Svakodnevni život u doba kužne epidemije u Dalmaciji krajem XVIII. stoljeća", riječ je o zdravstvenoj kulturi, liječnicima, kirurzima, ljekarnicima i travarima koji su od XIII. do XVIII. stoljeća djelovali u Dalmaciji, i na kraju o lijekovima koje su rabili protiv kuge u drugoj polovici XVIII. stoljeća.

"Među svim zlima kojima je podvrgnut ljudski rod, sigurno nema ni groznijeg, niti tako žalostivog, a niti tako fatalnog kao što je kuga. Na samu pomisao ove Božje kazne, duša se smrzava od groze i straha. Smrt na zemlji ne predstavlja se nikada u tako strašnom i užasnom izgledu, kao u okolnostima kuge..."¹

Liječnici i kirurzi.

Relativno rano, već u XI./XII. stoljeću bavili su se u Hrvatskoj znanstvenom medicinom pod utjecajem medicinske škole talijanskog grada Salerna. Od ranih stoljeća često su studirali na venecijanskoj visokoj školi u Padovi, o čemu će biti više govora. Oni su u prvom redu pobornici salernske znanosti.

U Dubrovniku su 1377. god. donesene i provedene karantenske mjere protiv kuge. Dubrovnik je već prije Venecije imao posebno nadležstvo za zdravstvo, koje se sastojalo od pet senatora.² Dalmatinski gradovi su bili slobodni gradovi sa svojim statutima, koji su kodificirali pravila, već mnogo ranije uobičajena, a koja su bila vezana za liječnike i ljekarnike i za njihove

¹ A. Frari, Invito sull'associazione d'un opera, Spalato, 8- II. 1817., str. 3-4. Naslov djela, nije tiskan, nego ga je napisao kao i mjesto tiska i datum sam Frari vlastoručno.

² Kartheinz Bartels (Lohr a. Main), Ljekarništvo Dalmacije i njegove paralele, Za tisak priredio dr. H. Tartalja, Farm. glasnik, br. 30., 1974., 347-348.

međusobne odnose. Unutar njih odraz su našle i legislativne odredbe iz zdravstvenog edikta Fridriha II., kralja obiju Sicilija. U statutu grada Splita iz 1312. godine čak su dva člana posvećena djelovanju zdravstva. Prvi govori o nagradi liječnika, a drugi zabranjuje udruživanje komunalnog liječnika i ljekarnika.³ Osvrnut ćemo se sada na taj drugi članak, koji je kao i ostale odredbe iz spomenutog statuta postao zdravstvenom legislativnom osnovom svih statuta srednjovjekovnih komunalnih gradova kodificiranih krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća. To je bila jedna od osnovnih odredbi spomenutog edikta: "De non contrahenda societate inter medicos et confectionarios."⁴ U splitskom statutu taj članak je sadržan u glavi XLVII. prema kojem se komunalni liječnik ne smije udruživati s ljekarnicima: "Isto tako određeno da liječnik koji prima plaću od splitske komune ne smije stupiti u ortaštvo s ljekarnikom, a onaj tko bi suprotno postupio, neka svaki put bude kažnjen s deset libara i svatko ga može tužiti i prijaviti, pa polovicu uplaćene globe dobije komuna, a drugu polovicu onaj tko ga tuži ili prijavljuje. A upravitelj grada neka naredi tim liječnicima da se zakunu da će poštivati naredeno pravilo. I sam upravitelj je, vezan položenom zakletvom, dužan na to paziti."⁵ Zabrana udruživanja liječnika i ljekarnika određena je bila i u drugim dalmatinskim gradovima. U Dubrovniku bilo je to (1272.), 1302., 1329./31., 1366./67., u Splitu (1240.), 1312., u Trogiru 1322. U Dubrovniku važila je zabrana da liječnici drže ljekarnu 1329./33.⁶ Vrijedno je spomenuti da je već u razdoblju između 1342. i 1412. godine u Splitu djelovalo 14 fizika (medico fisico). Između 1344. i 1395. god. radilo je deset kirurga (medici serisici).⁷ Od XIV. stoljeća dalje razlikovali su se u Splitu liječnik fizik od kirurga. Obojica su bili komunalni namještenici. Osim komunalnog ljekarnika (speciarius), komuna je imala i svoga brijača koji je uz brijanje kneza i komunalnih činovnika, izvodio i jednostavnije kirurške zahvate.⁸ Jedan članak splitskog statuta, i to u u glavi XLVI., odnosio na nagradu, koju je primao liječnik: "O liječničkoj nagradi". "Isto tako određeno je i naredeno, ako liječnik obeća da će za određenu nagradu liječiti, odnosno izliječiti bolesnika od neke bolesti, pa ga i izliječi, ali ako se taj bolesnik nakon nekoliko dana, a najviše u roku od petnaest dana, ponovno razboli, da liječnik tada ne smije primiti spomenutu nagradu. A ako ju je primio, dužan je tu nagradu vratiti, osim ako bi (i dalje) liječio bolesnika od njegove ponovne bolesti ili ako bi bilo očito da se taj ponovno razbolio zbog vlastite nemarnosti ili zbog nekog drugog novog uzroka. To zato jer nije izliječen onaj bolesnik koji se uskoro opet razboli."⁹ God. 1414. bila je i za šibenskog fizika određena plaća od 200 dukata, a kirurgova je plaća bila 100 dukata. Osim plaća općina mu je davala besplatno stan. God. 1443. za liječnika i

³ Statut grada Splita, priredio i preveo A. Cvitanić, Split, 1985., str. 112-113.

⁴ V. Velnić, Uzajamni utjecaji na polju medicine i farmacije sa obje strane Jadrana., *Acta historiae medicae, veterinae*, itd. Anno XIII, 2, Beograd 1973, str. 6.

⁵ Statut grada Splita, n. dj., (3.), str. 112-113.

⁶ Karlhein Bartels (Lohr a. Mein), n. dj., (2.), str. 352.

⁷ G. Praga, *Testi volgari Spalatini del Trecento, Estratto dagli Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria*, vol. II, Zara 1928, Appendice II., str. 106-107.

⁸ D. Kečkemer, *Zdravstvo i bolnice do drugog svjetskog rata, 190 godina splitske bolnice*, Split, 1984., str. 13.

⁹ Statut grada Splita, n. dj., (3.), str. 112.

učitelja ukinuta je obaveza plaćanja desetine. Početkom XVII. st. - plaća je fiziku povišena na 300 dukata, a kirurgu na 150. Ipak je to bila samo polovica plaće što su je svojim liječnicima davali Dubrovačka Republika i veći talijanski gradovi.¹⁰ God. 1580. liječnik fizik u Splitu imao je godišnju plaću 1860 lira, samo 126 lira manje od kneza i kapetana toga grada. God. 1583. ljekarnik je u Splitu imao plaću od 310 lira. Liječniku su plaćali zajedno država i komuna. Svaka po 930 lira.

Pučki su poslanici god. 1555. tražili od mletačke vlade da u Splitu bude stalno jedan liječnik fizik. Godine 1617. građani i pučani ishodili su od vlade, s obzirom na važnost Splita kao trgovačkog grada, da mu plaća ne smije biti manja nego je određeno. God 1750. gradski fizik imao je plaću 2479 lira i 40 solida, a kirurg 2383 lire i 40 solida.¹¹

Prema G. Novaku mnogi su dalmatinski statuti nalagali da liječnik ne smije biti iz mjesta i komune u kojoj liječi. Splitski statut nema tu naredbu, a ipak je rijetko koji liječnik bio Splitsčanin. Vlada je tek 1729. godine dopustila da se pripadnici komune natječu za mjesto komunalnog liječnika u svojoj komuni.¹² Već početkom XVIII. stoljeća u Splitu, u "gradu", bilo je pet liječnika. Od njih bila su dva "medica": Gaina Piemontese i Ante Raguzzi, i tri kirurga: Cesar Carunchio, Jakov Massa i Jerolim Piscopopoli.¹³ Liječnici koji su u Splitu djelovali u prvoj polovici XVIII. u najvećem su broju bili stranci, odnosno već udomaćeni ljudi stranog podrijetla. (Vjerojatno je isto bilo i u drugim našim dalmatinskim gradovima.) To su bili Josip Alfieri, Nikola Brancadori, Ivan Grossi, Dominik Andeo Papotti, Frano Castelli, Antun Rambasi, padovanac Vitaliano Donati. Imali su plaću 400 dukata. Među njima istakli su se Josip Alfieri i Splitsčanin Ivan Dionizije Seisensmit. Neke od njih još ćemo spominjati, ili smo ih već spomenuli, a o Seisensmitu govorit ćemo povíše. On je bio sin dr. Stjepana Seisensmita, koji je došao iz Kölna. On je službovao u Trogiru od od 1656. do 1660., a zatim je prešao u Split, gdje je nakon smrti naslijedio općinskog liječnika Judu Lambroso, Židova. Godišnja mu je plaća bila 50 dukata. U Splitu je i umro.¹⁴ God 1700. mjesto gradskog liječnika u Splitu dobio je spomenuti doktor Alfieri, vjerojatno preporučen od mletačke vlasti. Kad je on 1703. svojom voljom napustio taj položaj, na njegovo mjesto dolazi Ivan Dionizije Seisensmit. Međutim, već 1717. na službi je u Dubrovniku. Naime, čini se da je ubio vlastitu suprugu pa je prognan iz Dalmacije, a imanje mu je bilo zaplijenjeno.¹⁵

God. 1716. dopušten mu je ponovno boravak u Dalmaciji, ali samo šest mjeseci, zbog privatnih poslova. Nakon te providurove odluke uspio je spasiti dio imanja, jer se u njegovoj oporuci spominju neke nekretnine u Zadru. Početkom 1717. Dubrovačka Republika isplaćuje mu

¹⁰ Dr. M.D. Grmek, *Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku do početka XX. stoljeća*, Šibenski spomenik zbornik o 900. obljetnici, Šibenik, 1976., str. 524.

¹¹ G. Novak, *Povijest Splita*, knjiga druga, Split, 1961, str. 386.; *Memorie patrie, Bilancio della Comunita di Spalato pel 1750, Lo Schiesone Spalatino per l' anno 1882*, str. 7. Prema ovom zadnjem izvoru gradski kirurg imao je 1116 lira.

¹² G. Novak, n. dj., (11.) str. 386.

¹³ D. Božić-Bužančić, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb, 1982., str. 19.

¹⁴ A. Duplančić, *Nekoliko splitskih kuća u XVIII. stoljeću*, *Kulturna baština*, 17., Split, 1987., str. 46.

¹⁵ Za ovaj podatak zahvaljujem gosp. A. Duplančiću, koji ga je našao u građi u Povijesnom arhivu u Zadru.

honorar za putovanje k bosanskom paši. Iduće godine opet je u Splitu i tu umire kao "primo medico fisico".¹⁶

U doba kuge 1783./84. Magistrat za zdravstvo poslao je za gornja područja Klisa i Sinja četiri venecijanska kirurga: Parodija, Piccolija, Gussatija i Contea.¹⁷ U drugoj polovici XVIII. stoljeća, od 1785. do 1798. dr. Jakov Mirković Žarković, Dalmatinac, bio je u Splitu fizik, opstetričar te ravnatelj Vojne bolnice. On je potjecao iz stare paške obitelji (oko 1500. godine). Doktorirao je i on na Medicinskom fakultetu u Padovi.¹⁸ Godine 1692. liječnik fizik u Trogiru imao je plaću 2664 lire, a kirurg 1212 lira.¹⁹

Moramo razlikovati dva razdoblja u zdravstvu za vrijeme mletačke vladavine. U prvome je zdravstvena služba u dalmatinskim gradovima razmjerno napredna, a u drugom je razdoblju mnogo zaostaliya, ako je usporedimo sa stanjem u zapadnoj i srednjoj Europi. Do preokreta je došlo negdje u XVII. stoljeću.²⁰

Grmek donosi i popis šibenskih fizika i kirurga za razdoblje od XV. do XVII. stoljeća.²¹ Doneseni su i pojedinačni popisi i za druge dalmatinske gradove, koje ćemo kasnije spomenuti, ali vjerojatno nisu cjeloviti. Prema odredbi mletačkog senata za općinskog liječnika fizika u dalmatinskim se gradovima moglo birati samo stranca, koji je završio studij na Sveučilištu u Padovi.²²

God. 1729. vlada je zabranila liječnicima pripadnicima komune natjecati se za mjesto komunalnog liječnika u svojoj komuni. Tu je zabranu ponovila još nekoliko puta. Pripadnici komune mogli su u njoj obavljati samo privatnu praksu. Prema izboru Seisensmita vidjeli smo da to ipak nije bilo pravilo. Godine 1641. mletačko Vijeće umoljenih zabranilo je ubuduće službu komunalnog liječnika po mjestima Republike svima onima koji nisu završili Sveučilište u Padovi. Mletačka je vlada izdala isto naređenje 1664. i 1761. godine, naglasivši da priznaje samo liječničke i kirurške diplome padovanskoga sveučilišta. God. 1796. odlučila je ona ne priznavati diplome stečene u inozemstvu. Zaprijetila je strogim kaznama onome tko ne bude poštivao te odluke.²³ Zapravo i 1791. godine bile su isključene sve diplome postignute u inozemstvu bez iznimke, osim diploma padovanskog sveučilišta i venecijanskog kolegija. Na temelju

¹⁶ A. Duplančić, n. dj., (14), str. 46.

U prilogu knjige koju pripremamo donijet ćemo oporuku i inventar kuće liječnika dr. Ivana Dionizija Seisensmita, da ilustriramo imovinsku moć pojedinih liječnika, njihove ambijente, kao i njihov stav prema njihovim bližnjima.

¹⁷ Relazione della peste di Spalato dell' anno 1784. esposta in lettera dall' ufficiale N.N (Šimun Stratiko). ad un suo concittadino in Venezia, Venezia, 1784., str. 75.

¹⁸ Lj. Kraljević, m. Juretić, Ž. Barbir, P. Reić, M. Saraga. A. Stipišić, R. Vidović, šest zaslužnih splitskih liječnika u prošlosti do 1915. godine, Zbornik radova, Split, 1995., str. 22.

¹⁹ G. Novak, n. dj., (11.), str. 386.

Sustavni pregled splitskih liječnika, kirurga i ostalog medicinskog osoblja, na temelju splitskih matica pokušao je sastaviti sada pok. dr. I. Šaškor; nažalost nije poznato je li taj rad završio, ali objavio ga nije. Popis liječnika u Splitu iz prve polovice XIX. st. sastavio je D. Kečkemet, n. dj., (8.), str. 24-25.

²⁰ Dr. M. D. Grmek, n. dj., (11.), str. 524-525 i 528.

²¹ Isto djelo (10.), str. 524-525.

²² M. D. Grmek, n. dj., (10.), str. 524.

²³ G. Novak, n. dj., (11.), str. 386-387.

tih diploma nije bilo dopušteno obavljanje liječničke prakse u zemljama pod jurisdikcijom Mletačke Republike. Nizom odluka donesenih tijekom XVIII. stoljeća zabranio je venecijanski zdravstveni savjet da se za mjesto plaćenog liječnika komune natječu pripadnici komune, a bilo im je dopušteno obavljanje samo privatne prakse u komuni iz koje su potjecali, uz službu komunalnih liječnika.²⁴ Te su se naredbe vjerojatno redovito poštovale. Kao primjer ćemo navesti dr. Julija Bajamontija, Splićanina Dalmatinca - Hrvata, koji je radio kao općinski liječnik u Hvaru od 1785. do 1790.²⁵ Kasnije je u Splitu bio samo privatni liječnik, ali možda i zbog njegove, pomalo nadmene naravi.²⁶

U Šibenik su fizičci dolazili iz Mletaka i iz različitih talijanskih gradova. Vjerojatno je u Šibeniku bilo jednako stanje kao i u Splitu. Studirali su i naši pojedinci, ali sve do XVII. stoljeća nisu mogli dobiti službu fizika.²⁷ Nije bilo dopušteno doktorirati onim Talijanima koji nisu završili četiri godine studija u Padovi, pa je dr. Jakov Mirković predlagao "da se isto tako zabrani i Dalmatincima da stavljanja na kušnju vrlo popustljive susretljivosti gospode padovanskih profesora, ako prije toga i oni ne prođu neki tečaj odgovarajućeg studija Nema zvanja bez danka, nema stručnjaka bez šegrtovanja." Zauzimao se za otvaranje jedne javne škole u nas, koju bi kandidati medicine bili dužni dnevno pohađati.²⁸ Anonimni pisac, u djelomično sačuvanom rukopisu, nastavak kojega Fisković stavlja negdje u 1806. god., govori također o ovom problemu.

On kaže da liječnici i kirurzi, prema povlasticama koje su Mleci dali Dalmaciji na padovanskom sveučilištu, nisu bili obvezni pohađati uobičajeni rok od tri ili četiri godine. Taj je nered bio vrlo negativan jer su pokusi koji su se izvodili s tim doktorantima bili puka formalnost i nisu jamčili stvaranje sposobnih liječnika nego samo liječnika po imenu. Ti su liječnici bili štetni i prouzrokovali su više smrti nego same bolesti.²⁹

Popis, zapravo bilješke o makarskim liječnicima donosi F. Glavina,³⁰ a popis liječnika, kirurga, ljekarnika i primalja starog Trogira, zapisanih u starim trogirskim maticama 1569.-1824. donosi dr. Ivo Šaškor.³¹ Djelomičan popis zadarskih općinskih liječnika, koje nisu donijeli drugi autori, zatim protomedika i zdravstvenih izvjestitelja Dalmacije, liječnika specijalista i ista-

²⁴ B. Belicza, *Zdravstvo na otoku Hvaru*, Miro A. Mihovilović i suradnici, Otok Hvar, Zagreb, 1995., str. 459.

²⁵ N. Bezić-Božanić, *Julije Bajamonti u Hvaru*, Splitski polihistor Julije Bajamonti, Zbornik radova, Split, 1996., str. 139.

²⁶ *Arhiv Julija Bajamontija u Arheološkom muzeju u Splitu*.

²⁷ M. D. Grmek, n. dj., (10.), str. 524.

²⁸ Lj. Kraljević i drugi, II. Pregled osnivanja i otvaranja prvih medicinskih studija fakulteta na slavenskom jugu tokom 18. i početkom 19. stoljeća, *Razvoj medicinskog studija u Dalmaciji*, Split, 1984., str. 42.

²⁹ C. Fisković, *Zdravstvene prilike u Splitu krajem XVIII. i prvih godina XIX. stoljeća*, Iz hrvatske medicinske prošlosti, Spomen knjiga Zbora liječnika Hrvatske, Zagreb, 1954., str. 239.

³⁰ F. Glavina, *Povijest zdravstvene kulture Makarske i njenog Primorja, Grada i prilozii za povijest Dalmacije*, svez. 10., Split 1980., str. 28 i 29.

³¹ I. Šaškor, *Liječnici, kirurzi, ljekarnici i primalje*, zapisani u starim trogirskim maticama 1569-1824, *Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru*, Zagreb, 1973., str. 81-98.

knutih liječnika, donosi Roman Jelić. Plaća liječnika fizika iznosila je 2-3 puta više od plaće kirurga. Kirurzima su dugo konkurirali brijači. Oni su se najviše bavili vadenjem zubi i puštanjem krvi.³² Zadar je za vrijeme vladavine Venecije stalno plaćao jednog primarnog fizika, kirurga i ljekarnika. Prema Grmeku, plaća fizika bila je ovdje blizu tri puta veća od plaće kirurga, a pet puta veća od plaće učitelja.³³

Najstariji do sada poznati zdravstveni propisi srednjovjekovne hvarske komune potječu iz XIII. i XIV. stoljeća. Godine 1331. Hvar dobiva komunalni statut. Taj statut ne spominje liječnike, ali predviđa relativno blagu kaznu za djelovanje travara-vračeva, koje naziva "herbaria".

Autonomna hvarska komuna upravljala je zdravstvom na temelju propisa koji su vrijedili za sve dalmatinske komune pod vlašću Mletaka. Najstariji podatak o liječniku u Hvaru zabilježen je 19. srpnja 1444. godine: magister Simon delle Cazzaparia postao je službenik hvarske komune, godinu dana. Godišnja mu je plaća trebala biti 30 dukata. Taj mu je iznos morala isplaćivati komuna, a osim toga trebali su ga plaćati i oni koje bude liječio. Morao je liječiti unutarnje bolesti, ali i obavljati kirurške intervencije. Napomenuto je da su stranci bili obvezatni plaćati mu što bolje.³⁴ Podatke o pojedinim liječnicima, kirurzima i ljekarnicima u gradu Hvaru od prve polovice XV. pa do XVII. stoljeća donosi C. Fisković.³⁵ Među ostalim liječnicima koji su službovali u tom gradu, već smo spomenuli našeg hrvatskog liječnika, polihistorika i glazbenika dr. Julija Bajamontija. Tu je on ujedno bio zborovoda i orguljaš u stolnici. On je odigrao važnu ulogu za Dalmaciju. Biserka Belicza, također donosi podatke o pojedinim liječnicima koji su djelovali u Hvaru.³⁶

Početak XVII. stoljeća nalaze se u službi hvarske komune liječnik i kirurg ranarnik. Među imenima liječnika i kirurga spominje se i Jakov Franjo Koludrović. On je bio bolnički liječnik u Veneciji. Napisao je nekoliko stručnih rasprava. Njegovom je zaslugom ricinusovo ulje uvršteno u farmakopeju i time u liječničku praksu.³⁷ Jeronim Ostojić svojom je inauguralnom disertacijom stekao doktorat medicine i na Sveučilištu u Beču. U disertaciji je opisao dvije epidemije gripe. Za prvu se sa sigurnošću može reći da je najvjerojatnije bila epidemija gripe, a druga je vjerojatno bila epidemija pjegavca.³⁸

I Grmek tvrdi da su gotovo svi liječnici iz Dalmacije završili studij na padovanskom arhilecju.³⁹

³² Roman Jelić, *Zdravstvo u Zadru i njegovu području*, Zadar, 1978., str. 41-46.

³³ M. D. Grmek, *Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru*, *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 1950., br. 4-5, str. 180.

³⁴ B. Belicza, n. dj., (24.), str. 457.

³⁵ C. Fisković, *Doprinosi za povijest zdravstva u gradu Hvaru*, XXIII. naučni sastanak. Naučno društvo za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije, *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae*, anno, XIII., 2., 1973., str. 15-37.

³⁶ Biserka Belicza, *Zdravstvo na otoku Hvaru*, Miro A. Mihovilović i suradnici, Otok Hvar, Zagreb, 1995., str. 458 i dalje.

³⁷ Isto, str. 458 i 459.

³⁸ Isto, str. 459.

³⁹ M. D. Grmek, n. dj., (33.), str. 180.

Imena diplomiranih studenata s istočne strane Jadrana spominju se u ispravama ovog sveučilišta već od XIV. stoljeća. U početku ih je bilo malo, njihov broj polagano je rastao. To su ponajviše bili svećenici, koji su studirali civilno kanonsko pravo i "dekreta". Moramo naglasiti da se prvotno padovanski studij dijelio na sveučilište prava, i sveučilište studija "artistici", u koje je pripadala filozofija, medicina i teologija.⁴⁰

Prema Andreu Gloriji, a na temelju izvora spominju se studenti s istočne strane Jadrana već 1318.-1405.⁴¹ U XV. stoljeću raste broj naših studenata na padovanskom sveučilištu. Godine 1405. Padova ulazi u sastav Mletačke Republike. Među uvjetima bilo je zahtijevano i prihvaćeno uzdržavanje i razgranavanje studija, pridržavajući isključivost višeg poučavanja u svim zemljama te Republike. Ugledni su bili i profesori koji su na ovom sveučilištu predavali, bila je poznata kvaliteta tekstova i izdašnost privilegija učenicima. U svakom od navedenih studija studenti su bili ujedinjeni na temelju nacionalnosti. Među pravnicima Dalmatinci su činili određenu grupu "La natio Dalmata", koja nije igrala tek sporednu ulogu. Ona je figurirala među dvadeset dvije nacionalnosti "nationes", koje su po statutu sačinjavale pravni fakultet.⁴² To nije čudno. U nas su prilike bile mnogo teže, ali pošto je zdravstvo bilo sastavnim dijelom kulture, i pošto su bile stalne razmjene i materijalnih i duhovnih dobara među dvjema jadranskim obalama, te su se razmjene odrazile i u zdravstvu, medicini, ljekarništvu, naravno u sklopu naših teških povijesnih mogućnosti.

Velik je i značajan doprinos na polju medicine i ljekarništva dala zapadna obala našoj istočnoj obali, ali ni istočna obala nije bila jednostavni prijemnik. I ona je sudjelovala u razvoju medicine i ljekarništva na svom tlu. "Stapanjem primljenih tekovina sa vjekovno stečenim i vlastitim patrimonijem dala je medicini i ljekarništvu na vlastitom tlu, svoj vlastiti pečat i izraz."⁴³ Kao primjer Velnić navodi naše ljekaruše, koje nisu bile samo plod skupljanja narodnog medicinskog folklor, nego ponajviše rezultat nastojanja prilagodavanja znanstvene medicine i ljekarništva potrebama i prilikama naših ljudi. Znanstvenim stvaranjem vidno je naša obala obogatila zajednički fond opće medicine i ljekarništva.⁴⁴

Da se osvrnemo na pitanje liječnika na otoku Hvaru i uvjete u kojima je djelovao. Tamo je liječnik dobivao plaću dijelom od komune, a dijelom od bolesnika, što je bilo nezgodno. Stoga je 1464. godine hvarsko Veliko vijeće odlučilo da će liječnika plaćati samo komuna. Tada je hvarskom liječniku knez za godišnju plaću mogao ponuditi stotinu zlatnih dukata i stan, a liječnik je bio dužan besplatno liječiti sve građane Hvara i komune.⁴⁵

Hvarsko plemićko vijeće i pučka skupština 11. srpnja 1611. upućuju mletačkoj vladi molbu da im dopusti povisiti plaću liječniku fiziku do 320 dukata godišnje, a kirurgu do 240 dukata.⁴⁶

⁴⁰ Lucia Rosetti, *Presentazione*, Michiele Pietro Ghezzi, *I Dalmati all' Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601-1800*, Venezia, 1992., str. 7-9.

⁴¹ B. Belicza, n. dj., (24.), str. 457.

⁴² M. P. Ghezzi *I Dalmati all' Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601-1800*, *Atti e memorie della Società di storia patria*, Venezia, 1992., str. 7.

⁴³ V. Velnić, n. dj., (4.), str. 8.

⁴⁴ Isto, str. 8.

⁴⁵ B. Belicza, n. dj., (24.), str. 458.

⁴⁶ Isto.

Tako je godine 1641. liječniku ponovno povećana plaća uz odobrenje mletačkih vlasti, ali uz uvjet da ubuduće službu komunalnih liječnika fizika u Hvaru obavljaju samo oni koji su stekli doktorat na Sveučilištu u Padovi, a potom proveli godinu dana kao liječnici u nekom drugom mjestu. To pokazuje koliko je bilo cijenjeno liječništvo u nas i kako su naši gradovi uvijek pripadali u Europu.

God. 1571. bilo je zabranjeno svim mletačkim podanicima pohađanje bilo koje visoke škole, osim padovanske.⁴⁷ Ova je zabrana bila još nekoliko puta ponovljena. Najstariji od 3042 grobova, koji postoje u Bou, pripadao je Dalmatincu Jakovu Cicuta iz Krka, rektoru, pravniku god. 1541.-42.⁴⁸ Ghezza u svom spomenutom djelu donosi popis Dalmatinaca koji su studirali na sveučilištu u Padovi od 1601.-1800.⁴⁹

Još je potrebno spomenuti da su kirurzi dobivali "licentia chirurgie". Oni su pripadali u kolegij artista, ali njihova je titula bila sasvim slabo cijenjena, a i poslovi koje su oni obavljali nisu bili nimalo ugledni. To proizlazi iz zakona od 31. lipnja 1750. za reguliranje plemstva i građanstva provincije Toskane. Tu je propisano da plemić koji se posveti zanatu kirurga gubi pravo svog ranga.⁵⁰

Pojedini naši ljudi zauzimali su važna mjesta na toj instituciji u Padovi. Neki su u XVII. i XVIII. stoljeću bili rektori pravnik i artista, a bili su i profesori. Spomenut ćemo samo Zadrana Šimuna Stratika, koji je među ostalim predavao i toriju specijalne medicine. (medicinae theoricæ extraordinariæ). Bio je i rektor artista u godinama 1765., 1770., 1789., 1795., 1798.⁵¹

Na temelju rukopisa, koje je Ghezzo konzultirao, studiju u Padovi od 1601. do 1800. prisustvovalo je 647 Dalmatinaca. Pod geografskim pojmom Dalmacije obuhvaćeno je obalno područje od Rijeke (koja je izuzeta) do Boke kotorske s otocima. Boka kotorska nije obuhvaćena. U XVIII. stoljeću bilo ih je 477.⁵²

Naša se obala najviše odužila izvorima iz kojih je i najviše crpila, a to su Bolonja i Padova. Među profesorima tih slavni žarišta medicine bio je lijepi broj ljudi s hrvatske strane Jadrana.

Tako se u Bolonji u drugoj polovici XIV. stoljeća isticao učenošću, pa se i proslavio Dubrovčanin Dominko, a nešto kasnije i Alojzije Gjurašević, također Dubrovčanin.⁵³

Spomenut ćemo nekoliko liječnika koji su u nas radili i pod kojim uvjetima. Dominika Castellija doveo je u Zadar Alvise Mocenigo, kad je 1717. postao generalnim providurom Dalmacije i Mletačke Albanije (Boke kotorske). Zdravstveni magistrat u Veneciji 20. ožujka iste godine odlučio je da se Castelliju kao protomediku Dalmacije određuje mjesečna plaća u iznosu od 50 dukata. Na toj svojoj dužnosti on je ulagao mnogo brige za poboljšanje zdravstvenih prilika u Dalmaciji. Na njegovo uporno traženje povećan je uvoz lijekova iz Venecije.

⁴⁷ M. D. Grmek, n. dj., (11.), str. 180.

⁴⁸ Lucia Rossetti, n. dj., str. 7-9.

⁴⁹ Andrea Ghezzi, n. dj., (15.), str. 13-25.

⁵⁰ Isto, str. 22. i bilješka 56.

⁵¹ M. P. Ghezzi, n. dj., (42.), str. 28-29.

⁵² Isto, str. 13., bilj. 2.

⁵³ V. Velnić, n. dj., (4.), str. 8-9.

S uspjehom je organizirao epidemiološku zaštitu Dalmacije, što je itekako bilo potrebno. Djelovao je i u Bosni i Hercegovini.⁵⁴

Godine 1733. Split je imao dva kirurga: Mazza i Episcopopula, te jednog medika.⁵⁵ Zanimljivi su i uvjeti pod kojima su kirurzi u Splitu radili. Više godina unatrag, pa i 1743. djelovao je u Splitu kirurg Antonio Rambassi. 3. svibnja 1743. uputio je on molbu Velikom vijeću splitske komune. U molbi tvrdi kako on danonoćno marljivo radi, da bi pomogao ljudima u nevolji, ne štedeći svoje snage. To se posebno istaklo u zadnjoj epidemiji "influenza de Morbi". Od nje su se još uvijek vukli ostaci. Odbio je mjesto u Imotskom, koje bi mu bilo daleko unosnije. Plaća mu je u Splitu bila 55 lira i 16 soldi (?) mjesečno.

Tužio se da mu to nije dovoljno za izdržavanje obitelji, napose zbog pretjeranih cijena i velike nestašice životnih namirnica. Zbog tako teških uvjeta u kojima se Rambassi nalazio, povećani su mu prihodi, pa mu je određeno 20 dukata mjesečno "moneta lunga di Dalmazia, gazzetta a due soldi". To je važno samo za njega, a kirurg je bio "condotto". Za njegove nasljednike Veliko će vijeće odrediti plaću. Ovu odredbu morao je potvrditi generalni providur. Time je Antonio Rambassi ponovno postavljen "ricondotto" za pet godina. Vijeće je Rambassiju posebno uzelo u obzir "nuove laboriose incombenze addossate della vision de cadaveri ne Borghi di questa Citta."⁵⁶

To je bilo jedno od razdoblja velike gladi, koja je započela u Dalmaciji oskudicom živežnih namirnica u proljeće 1740. godine. Jaki mraz uništio je skoro sve žito, voće, povrće, pa i stoku u gotovo čitavom zagorskom dijelu Dalmacije. Potpomognuta nesavjesnim trgovcima žitom, oskudica je trajala sve do kraja 1743. godine, pa i u početku iduće godine.⁵⁷

U bilanci splitske općine spominje se i plaća gradskog kirurga, koja je iznosila 1116 lira. Podvornik za zdravstvo na gradskim stangatama, koje su bile na terafermi, primao je 279 lira, a podvornik za zdravstvo na obali 433,16 lira.⁵⁸ Julije Bajamonti za svog djelovanja na Hvaru tužio se da slabo zaraduje, pa je tražio poseban honorar za liječenje bolesnika-vojnika stacioniranih na Hvaru.⁵⁹

God. 1759. djelovao je u Imotskom prvi liječnik, Mlečanin Niccoletto da Marinis. 6. lipnja te godine nalazimo ga učlanjenog u bratovštinu "Dobre smrti" u Makarskoj.⁶⁰

⁵⁴ M. D. Grmek, Izvještaji triju liječnika o putovanju po Bosni u XVIII. stoljeću, *Anali Historijskog instituta JAZU* u Dubrovniku, god. VI.-VII., Dubrovnik, 1959., str. 97-98.

⁵⁵ Sveučilišna knjižnica u Splitu, Zapisnici Vijeća splitske općine, M-18.

⁵⁶ Sveučilišna knjižnica u Splitu, Zapisnici vijeća splitske općine, M-19, I. 10-10/r.

⁵⁷ Šime Peričić, Gladne godine u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, Zadar, 1984., svez. 27./28., str. 184.

⁵⁸ Lo Schiesone spatatino, n. dj., (11.), str. 7.

⁵⁹ B. Belicza, n. dj., (24.), str. 459.

⁶⁰ Miljenko Glibota, Ljekaruše, izvori, *Glasilo iz prošlosti*, 11. lipnja 1986., str. 12., tradicionalne medicine, Imotska krajina.

Ljekarnici

Ljekarnici (spicieri, aromatarii) spominju se u Hvaru sredinom XV. stoljeća na temelju odluke iz 1488. God. 1464. Hvarski knez morao je po odluci Velikog vijeća naći jednog ljekarnika (aromatariusa). On je od komune morao imati 100 malih libara plaće i ljekarnu, uz uvjet da ljekarnu drži opskrbljenu potrebnim lijekovima i da ih prodaje po cijeni, po kojoj su ih prodavali u Veneciji. B. Belicza u svom članku donosi imena pojedinih ljekarnika u Hvaru, koji su tamo djelovali u XVI., XVII. i XVIII. st.⁶¹

Prve poznate ljekarne u ostalim dalmatinskim gradovima javljaju se u zadnjoj četvrtini XIII. stoljeća i u prvoj četvrtini XIV.: U Trogiru 1271. godine; u Splitu 1282., 1345.; u Zadru 1288./1308., 1352., 1447.; u Dubrovniku (1272.) (19), 1301., 1317., 1318., 1322., 1371. (20); u Kotoru 1326./30., 1411.; u Rabu 1334.; u Šibeniku 1420., 1436./38., 1666./69.

Prve zakonske odredbe o ljekarnama bile su izdane: za Trogir 1322., za Split (1240.)/1312., za Zadar 1280./1305. i za Šibenik 1420. i 1501.⁶²

Za usporedbu, spomenut ćemo da se u Bazelu spominje prva ljekarna oko 1300., a prve zakonodavne odredbe vezane za njih u istom su gradu donesene godina 1309./21./57.⁶³ Sve to pokazuje koliko smo uvijek bili dio Europe.

U spisu jedne trogirske parnice 13. III. 1282. god. spominje se u Splitu ljekarnik Filip. To je prvi po imenu poznati splitski ljekarnik. U splitskom statutu spominje se gradski ljekarnik. Na temelju toga može se pretpostaviti da je u to doba postojala i ljekarna.⁶⁴

Na temelju podataka iz sačuvanih splitskih notarskih spisa D. Berić donosi imena osmorice splitskih ljekarnika u razdoblju 1282.-1404. godine, te šestorice ljekarnika koji se u spisima nazivlju "herbariusima"⁶⁵

Do konca XIX. stoljeća sve ljekarne u Splitu nalazile su se u granicama srednjovjekovnog Splita, tj. unutar Dioklecijanove palače i dograđenog Burgusa (sa zidinama na Pisturi, Obrovu i prema moru). Nije ih bilo ni u tzv. pučkim predgrađima. One se nisu osnivale ni unutar dugog vremena neizgrađenog pojasa unutar kontura srednjovjekovnog grada i baroknih utvrđenja stoljeća.⁶⁶

Na objavljenom tlocrtu palače Milesi na Trgu braće Radića (podignuta početkom XVIII. stoljeća) u prizemlju je označena "spiceria", ljekarna.⁶⁷

U prijašnje doba ljekarnici su pripremali lijekove većinom biljnog, a manje životinjskog podrijetla. U XVI. stoljeću Paracelsus unosi u liječenje kemijske spojeve, koje priređuju u ljekarna-

⁶¹ B. Belicza, n. dj., (24.), 458.

⁶² Karlheinz Bartels (Lohr a. Mein) n. dj., (2.), str. 348-349.

⁶³ Isto.

⁶⁴ S. Muljačić, Stare splitske ljekarne s potanjim osvrtom na razdoblje od 1820. do 1948. god., rukopis primljen za tisak za br. 13 Zbornika grada i prilozi za povijest Dalmacije, izdanje Historijskog arhiva u Splitu.

⁶⁵ S. Muljačić, n. rukopis. (64).

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ D. Božić-Bužančić, Prilog poznavanju živora Splitskana u doba teške epidemije kuge 1783.-1784. *Kulturna baština*, 16., Split, 1985., str. 97. O lokalitetima drugih ljekarni više u rukopisu S. Muljačića.

ma-laboratorijima. Iz ljekarništva XVIII. i XIX. stoljeća razvija se znanstvena kemija.⁶⁸ Inače su lijekovi vjerojatno kroz stoljeća stizali u Dalmaciju i iz Venecije. Ona je bila emporij droga, što su s Istoka stizale na Zapad. Te su lijekove prenosili morskim putem u drvenim škrinjama. Takva škrinja zabilježena je u oporuci splitskog liječnika dr. Ivana Dionizija Seisensmita. On je tu škrinju ostavio svojoj služavci.⁶⁹

Ipak su najviše sredstava za liječenje i druge potrebne droge ljekarnici u Dalmaciji nabavljali na dobro opskrbljenim tržištima svojih gradova, koji su i trgovinom ojačali. Prema Karlheinzu Bartelsu ljekarnici Dalmacije samo su u iznimnim slučajevima nabavljali lijekove i u drugim mjestima, ponajviše u Veneciji. Kao primjer navodi da je 1430. godine Gradsko vijeće Dubrovnika poslao jednog ljekarnika u Veneciju da nabavi lijekove, ali nastavlja da je po svoj prilici trebao za vijeće nabaviti posebne otrove.⁷⁰ Isti autor donosi i popis lijekova koji su u to doba bili u upotrebi, a na temelju inventara dalmatinskih ljekarna.⁷¹

Krajem XVIII. i na samom početku XIX. stoljeća ljekarnici u Dalmaciji nisu mogli obavljati praksu bez odobrenja mleračkog ljekarničkog kolegija. Negdje oko 1806. godine djelovala su u Splitu tri ljekarnika. Oni su bili sposobni pripremati lijekove prema tada najsuvremenijem načinu. Taj je rad nadzirao zdravstveni kolegij, a ponekad je slao svog providura s liječnikom, koji je dolazio u kontrolu mjesnim liječnicima. Ostranjivao je sve lijekove koji su se pokazali lošim.⁷²

Na zahtjev Collegiatta alla Sanita od 1656. lijekovi se nisu mogli prodavati bez recepata liječnika, da ne bi bilo zloupotrebe u ljekarnama.⁷³

God. 1718. sastavljen je u Splitu inventar kuće i ljekarne Marije Franje Ugolinija poslije njegove smrti. U ljekarni je bilo ubilježeno više komada nakita. To su vjerojatno bili zalozi za lijekove, kako to stoji kod prvog upisa zaloga. Nažalost, nije zabilježen niti jedan lijek.

Knjigovodstvo je izgleda vođeno precizno.⁷⁴ To je dokaz da suvremeni lijekovi, ne samo zbog primitivizma, nego i zbog neimaštine nisu bili narodu dostupni. Smatra se da je već početkom XVII. stoljeća svaka skupina brodova (autor ne spominje posebno naše brodove), a i mnogi pojedini veći brodovi, morali su imati svoju stabilnu ili prenosivu ljekarnu, gdje su se mogli pripremati lijekovi. Tom se ljekarnom služio brodski ljekarnik.⁷⁵

⁶⁸ H. Tartalja, *Brodске ljekarne*, Rijeka, 1978., str. 355.
⁶⁹ D. Božić-Bužančić, *Liječenje kuge u Dalmaciji*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, vol. 23, Zagreb 1990., str. 247. Taj je liječnik završio studij u Padovi 1683., M. P. Ghezzi, n. dj., (42.), str. 57 i 197.
⁷⁰ Karlheinz Bartels (Lohr a. Mein), n. dj., (2.), str. 353.
⁷¹ Isto, n. dj., (2.), str. 353.
⁷² C. Fisković, n. dj., (29.), str. 239-240.0
⁷³ I. Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji. (1409-1797)*, Dubrovnik, 1990., str. 157.
⁷⁴ D. Božić-Bužančić, *Prilog poznavanju interijera kuće u Splitu u XVIII. stoljeću*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 6., Split, 1967., prilog br. 9, str. 195-196.
⁷⁵ H. Tartalja, *Brodске ljekarne*, P. o. iz "Pomorskog zbornika, knjiga 16./1978., Rijeka, 1978., str. 355.

Lijekovi

Vidimo da je medicina u gradovima južne Hrvatske rano dostigla stupanj koji je odgovarao stupnju te struke u ostalom svijetu, a ponekad čak razinu u najnaprednijim središtima.⁷⁶ U doba epidemije kuge, koja je u Dalmaciji harala 1731.-1732. godine splitski liječnik Dominik Papotti, kojega su smatrali vrlo sposobnim, dao je iscrpno izvješće o raspostranjenosti epidemije, o liječenju lijekovima, itd.⁷⁷ Spominje "cordiaca diaforetica i allesio pharmaca", lijekove, koju su služili za liječenje kužne zaraze i za jačanje srca i duha, što je u tako teškim životnim uvjetima bilo vrlo važno.⁷⁸

Od ostalih lijekova spomenut ćemo terijaku ili trijaku, u ispravama "triaci veneta antica". U Veneciji su je pripremali prema raznim brojnim propisima i skoro na svečani način. Priređivali su je javno na trgu pred gradskim načelnikom i posebnom komisijom stručnjaka, koja se morala uvjeriti da su unesene sve komponente u određenoj količini i dobre kvalitete. Terijaka je bila sastavljena od nekih osamdeset sastojaka,⁷⁹ ali joj je osnovni mogao biti prah od zmije "polvere di vipera". Te zmije morale su biti uhvaćene na mjestima daleko od mora, da njihovo meso ne bi bilo pokvareno od slanoće.⁸⁰ U ljekaruši fra Šimuna Gudelja nazvana je turjaka. U toj se ljekaruši ona preporučuje kao lijek protiv ujeda zmije.⁸¹

God. 1792. sastavljen je popis lijekova koji su se najvjerojatnije nalazili u kliškoj tvrđavi (Klis, tvrđava nedaleko Splita). Dr. Juraj Jeričević, liječnik i kirurg te tvrđave, lijekove predaje novo izabranom liječniku, njegovom nasljedniku dr Ivanu Rendiću. Lijekovi su bili namijenjeni za potrebe tamošnje vojne posade. Mjere su zabilježene otprilike, jer nisu imali malu vagu. Među ostalim lijekovima navedena je i posuda, koja je sadržavala terijaku.⁸² Terijaku su u Splitu koristili i u vrijeme epidemije kuge koja je harala 1783./84. To vidimo i iz narudžbe

1783. godine, koju je napisao liječnik Juraj Jeričević, koji je bio u Splitu u vrijeme epidemije kuge. U narudžbi se spominje terijaka, koja je bila sastavljena od osamdeset sastojaka, a u kojoj je bio i prah od zmije. Narudžba je napisana u Splitu, a terijaka je bila namijenjena za potrebe vojne posade u kliškoj tvrđavi. Narudžba je napisana u Splitu, a terijaka je bila namijenjena za potrebe vojne posade u kliškoj tvrđavi.

⁷⁶ L. Gleisinger, Organizacija zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru, Radovi međunarodnog simpozija, održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogir, Trogir, 27. X.-1. XI. 1971., Zagreb, 1973., str. 31.

⁷⁷ Sveučilišna knjižnica u Splitu, M-342. Izvješće ćemo ponovno donijeti u prilogu najavljene knjige, a već je tiskano u D. Božić-Bužančić, Liječenje kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 23., Zagreb, 1990., str. 253 i dalje.

Knjiga na kojoj radim nosit će naslov: "Svakodnevn život Dalmacije u doba kužne epidemije pri kraju XVIII. stoljeća."

⁷⁸ Isti izvor kao u prethodnoj bilješci: D. Božić-Bužančić, n. dj., (68.), str. 253-256.

⁷⁹ H. Tartalja, Samostanska medicina, Grad na gori, List imotskih župa, Imotski-Samobor, II. 1980., br. 3 (4.), str. 21.

⁸⁰ Giovanni Battista Capello, Lessico farmaceutico-chimico, jedanaesto izdanje, Venezia 1792., str. 167-168; Venezia e la peste 1348-1797., Venezia, drugo izdanje, 1980., str. 149; Vipera specie di Retile o sempre vipera, che specialmente regna, o se piglia in Egitto, donde ci si porta ed entra nella composizione della teriaca, ed in altri usi della medicina, G. Boerio, Dizionario veneto, ristampa anastatica, Trieste 1971. Smatra se da je Andromak "Stari", Neronov liječnik izumio triaku i to modificirajući i obnavljajući formulu vrlo čuvenog protuotrova Mitridata Eupatora, kralja Ponta, Catalogo, la triaca delolo struzzo, Schede di Giampaolo Lotter, Lorenzo Lazzarini, Venezia e la peste, 1348/1797, seconda edizione, Venezia 178=, str. 149.

⁸¹ Ljekaruša fra Šimuna Gudelja Imočanina, objelodanio i bilješkama popratio A. Ujevica, Kačić, br. 5, 119733, str. 136.

⁸² Povijesni arhiv u Splitu, AK, svez. 11, str. 136.

lijekova u kojoj je zabilježen i prah od zmije.⁸³ Možda je taj prah bio potreban za sastav nekog drugog lijeka, ili su i u Splitu pripremali terijaku.⁸⁴ Taj glasoviti lijek ušao je i u našu narodnu medicinu pod istim imenom, ali vrlo jednostavnog sastava: smrekine bobice i samo još vino, ili voda: "Tirjaku učiniti smrikigninu, istuci u mortaru zrili smrikignia pak svari u vodi ili vinu, potomtoga metni u ritku kesu procidi i izažmi sve koliko dokle samo zarnje ostane pak ono što je izašlo vari u zemljavu loncu, učinit će se tirjaka".⁸⁵

Lijekove su za vrijeme epidemija kuge - "te višeglave hvidre, čudnog kameleona oblika raznolikih da je suvremenici miješaju, ne zagledajući u nju dovoljno, s ostaslim bolestima, velika je strašna ličnost, ukras mrtvačkih plesova, ona je postojanost, struktura struktura ljudi"⁸⁶ - pripremali i u Splitu. To je i razumljivo s obzirom na njegovu bujnu trgovinu i kao negativni rezultat toga učestalost epidemija kuge. Papotti donosi i sastav brojnih lijekova. To je za povijest zdravstva vrlo vrijedno. Tako govori o nekoliko vrsti obloga, koje su stavljali na bubone. Velik dio sastojaka tih obloga bili su biljnoga podrijetla od biljki kojima obiluje Dalmacija. Mnogo se koristio crveni luk, sol, životinjska masnoća, crni katram, itd., većinom sve čega je u nas bilo. Preporučena, a i propisana, bila je i lagana dijeta⁸⁷. Među preventiva sredstva, koja Papotti spominje, pripadalo je i ružmarinovo ulje, koje su sigurno dopremali s naših otoka. Počeci proizvodnje ružmarinova ulja na otoku Hvaru nisu još potpuno istraženi. Najstariji podatak o tom ulju na otoku Hvaru poznat nam je zasada iz 1717. god. Izgleda da se ovo ulje najprije destiliralo na Hvaru, pa zatim na Visu i na Braču.⁸⁸ Dr. A. A. Frari govori o važnosti upotrebe ulja, ne precizira kojega, u liječenju i zaštiti od kuge. Nasuprot tome dr. Rafo Ferri smatra da ulje ne daje nikakove koristi u terapiji kuge, ali se za profilaksu to ne može reći sa sigurnošću. Preporučivalo se trljanje bolesnika uljem, a poznato je da miris pojedinih ulja odbija neke insekte od čovječjeg tijela. O kurativnoj i preventivnoj upotrebi ulja kod kužne bolesti objavljeno je u Zadru na hrvatskom jeziku 1816. godine jedno djelo. To je prijevod fra Luigija iz Pavije, u originalu je na talijanskom jeziku. Pisao je na temelju iskustva stečenog u bolnici sv. Antuna u Smirni.⁸⁹

Mnogo se koristio ocat. U jednom je dokumentu naglašeno "naš dalmatinski". Već spomenuta narudžba lijekova sadrži 77 naslova "materiae medicae". Tu su zabilježeni ljekarnički pripravci ili pak pojedine supstancije namijenjene za lijekove koje su namjeravali pripremiti u Splitu za liječenje kuge i drugih sezonskih bolesti, kako je to u narudžbi zabilježeno. Među ostalim

⁸³ D. Božić-Bužančić, n. dj., (68.), str. 257.

⁸⁴ Državni arhiv u Veneciji, dalje DAV, Provv. alla Sanita, svež. br. 694.

⁸⁵ "Ljekaruša recepti, zapisi i tri zaklinjanja", hrvatski rukopis XVIII.-XIX. stoljeća, Arhiv HAZU, sign. VII-2, str. 158.

⁸⁶ F. Braudel, Strukture svakidašnjice, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća, Zagreb, 1992., str. 73.

⁸⁷ D. Božić-Bužančić, n. dj., (68.), str. 254 i 255.

⁸⁸ Zdravko Devetak, Proizvodnja eteričnog ulja od ružmarina na Hvaru, Hvar u prirodnim znanostima, Zagreb, 1977., str. 109.

⁸⁹ Dr R. Ferri, Glavni medicinski problemi Dalmacije od VI. do XIX. stoljeća, Liječnički vjesnik, Glasilo Zbornice liječnika Hrvatske, god. LXXIX., Zagreb, rujan-listopad 1957., br. 9-10, str. 470-471. Knjižica je prvi put izašla u Kotoru 1799. god., a u Zadru 1816. Knez Leopold od Bertholda, Izrečenje novoga lijeka, koji lieči i sahraninje od kuge, Kotor 1799., Zadar 1816. Prevedena je i na njemački jezik.

zabilježen je i "bollo armeno orientale". Od kamenja, koje je ulazilo u sastav lijekova, taj je kamen najčešće ulazio u sastav lijekova namijenjenih liječenju bolesnika oboljelih od kuge.⁹⁰ Na kraju spomenute liste zabilježene su razne kutije, posude od gline i stakla, veća i manja vaga za vaganje sastavaka lijekova, pribor za rad liječnika itd. Sve nas to upućuje da su se i kako su se pripremali lijekovi u Splitu, pogotovo u tim burnim razdobljima.⁹¹

Vjerojatno su se rabili isti kirurški instrumenti koje su koristili u Veneciji. Prije rezanja "bubbona"- oteklina, prišteva, te su oteklina omekšavali raznim sredstvima. Onaj tko je to radio morao je biti što više udaljen od te oteklina, odnosno od bolesnika. To je izvodio kirurškim instrumentima. Stoga su kirurzi Marseillea za vrijeme epidemije kuge 1720. godine upotrebljavali instrumente s dugom ručkom.⁹²

O istom načinu rada kod nas govori u svom izvješću i liječnik Papotti. Naravno da su liječnici već u XVII. stoljeću poduzimali i druge mjere da za vrijeme rada budu što je moguće više udaljeni od bolesnika te da njegovo tijelo bude što više pokriveno. Giovanni Grewenbroch (1731.-1807.) donosi među akvarelima u svojem djelu "Gli abiti dei Veneziani di quasi ogni eta, con diligenza raccolti e dipinti nel XVII. secolo"⁹³ crtež vještog (industroso) liječnika. Njegova je odjeća inspirirana odjećom francuskog liječnika Lorme, ali se smatra da su u takvoj odjeći liječnici radili i u Veneciji, a najvjerojatnije i kod nas, tim više što su, kako stoji u naslovu, ovi akvareli bili posvećeni venecijanskoj odjeći. Troilo Lancetta, koji je bio svjedokom kuge 1630. godine, spominje liječnike "manuali", koji su radili isključivo s okuženima. Oni su bili odjeveni u "abito peculiare". Interesantan je opis liječnika za liječenje kuge kakav je bio uobičajen za liječnika s fakulteta Montpelliera. Oni su došli proučavati ovu bolest u Marseille god. 1720. Nosili su odjeću, kakvu je upotrijebio francuski liječnik Charles de Lorme jedno stoljeće ranije. Odjeća je bila od safijana (vrst fine kože) s Istoka. Na maski su bile oči od kristala, a dugi nos u obliku kljuna, bio je napunjen mirisima. Na rukama je liječnik imao rukavice, a u ruci je držao štapić. Bijeli štapić bio je u upotrebi već od kraja XVI. stoljeća i imao je dvije namjene. Prva mu je namjena bila da zaštiti liječnika ili kirurga od prolaznika, ako je dolazio iz posjeta zaraženima. Ponekad su na štapiću bili zapeti zvončići. Takva je bila praksa za vrijeme kuge koja je harala u Anversu 1582. godine. Druga je svrha bijeloga štapića bila da članovi obitelji zaraženoga prepoznaju liječnika i dovedu ga bolesniku. Čini se da je upotreba štapića započela 1565. u Grenoblu u Francuskoj. Posebna odjeća protiv kuge i štapić bili su od pomoći liječniku pri podizanju pokrivača i micanju odjeće okuženoga.⁹⁴ Gotovo sa sigurnošću možemo pretpostaviti da se sve to koristilo i u Splitu.

Za kađenje, fumikaciju, providur za zdravstvo Angelo Diedo predlagao je a jamačno i koristio sumpor. Smatrao ga je najsigurnijim za raskuživanje materijala unutar prostorija. Sumpor je smatrao korisnim, čak ako je postavljen na "assofatiche", rogove ili pandže četveronožaca, na

⁹⁰ A. Zitelli-R. A. Palmer, *Catalogo le teorie mediche sulla peste, Venezia e la peste*, n. dj., (71.), str. 54.

⁹¹ D. Božić-Bužančić, n. dj., (68.), str. 257.

⁹² J. B. *Catalogo Evoluzione del costume del medico*, Schede di Jacqueline Brossollet, Richard J. Palmer, Andreina Zitelli, *Venezia e la peste*, n. dj., str. 69.

⁹³ Svesci se čuvaju u Museo Correr u Veneciji.

⁹⁴ *Catalogo*, J. B., Schede di J. Brossollet, R. J. Palmer, A. Zitelli, *Venezia e la peste* n. dj., (71.), str. 66-67.

opanke, komadiće kože ili pak katram.⁹⁵

Inače se mnogo trošio prah od jelenjeg roga. I u spomenutoj narudžbi naveden je jelenji rog i rog jelena "cervo filosofico". Jelenji rogovi stizali su u Split iz Albanije. Zabilježeni su u splitskim lazaretima, npr. 8. rujna 1784. godine.⁹⁶

Stručne medicinske usluge bile su u XVIII. stoljeću, a i ranije, dostupne samo stanovnicima gradova i njima bližih naselja, ali i tu su ljekarnički pripravci za siromašnije stanovnike predstavljali financijski problem. Stoga su ih uzimali na dug, ostavljajući ljekarniku neku svoju vrijednu stvar u zalag, kao što smo spomenuli slučaj u Splitu.

Andrea Querini, govoreći o strahoti kuge, govori i o liječnicima koji su djelovali u doba epidemije kuge o kojoj je riječ: "Liječnici, ovi sretni pokornici prirode, uvijek slavni za velika zla i za malo dobra kojega učine društvu, proučavali su i analizirali bijedne žrtve, i skoro suglasni nagovještavali su mir i sigurnost." I dalje u bilješci nastavlja: "Ja vrlo visoko cijenim sve učene liječnike, a suprostavljam se samo onima, koji čine divljačku trgovinu s božanskim Hipokratovim zanatom. Kako je moguće da kriminalistično zakonodavstvo sadrži munjevite stroge kazne protiv ubojica, svetogrdaca, razbojnika, dok griješke liječnika neznalica ostavlja nekažnjene. Njih koji odvažnim i neustašenim očima sudjeluju u depopulaciji Europe."⁹⁷ Vjerojatno je autor mislio na pojedine liječnike, koje je osobno poznao.

Međutim u svijetu, a vjerojatno i u nas, bilo je i drukčijih liječnika. U Napulju u doba epidemije kuge 1656. godine djelovao je liječnik Giuseppe Bozzato. Stanovao je u pučkom kvartu i ispravljao pučka praznovjerja, peripatetski je davao savjete, za posjete je malo naplaćivao.

Često je dolazio besplatno siromašnim obiteljima ili nekom starom, bolesnom ili osiromašenom radniku, kojemu je bila potrebna njegova pomoć.⁹⁸ Možda je i u Dalmaciji bilo tako plemenitih liječnika.

Liječnici osposobljeni na Sveučilištu u Padovi nisu bili u velikoj cijeni kod naših Zagoraca. Njima materijalne mogućnosti nisu dopuštale nabavku lijekova koje su pripremili ljekarnici. Suvremena medicina nije dopirala do naših sela, pogotovo ne do ljudi u Zagori. Kao primjer ćemo navesti da su u Imotskom stalni liječnici zaposleni tek dolaskom austrijske vlasti u XIX. stoljeću. Ljekarnika je Imotski dobio tek u drugoj polovici XIX. stoljeća. Pod mletačkom vlasti zagorska su mjesta imala liječnike koji su obavljali službu kod mletačkih vojnih jedinica, ali je bilo neredovito, jer je liječnik obavljao službu u nekoliko posada.

Zagorac, čvrst u svojoj tradicijskoj kulturi, nije vjerovao liječniku, a niti lijekovima pripremljenim u ljekarnama. Osim toga bio je on i suviše siromašan da bi mogao kupovati lijekove.

⁹⁵ D. Božić-Bužančić, Izvještaj izvanrednog providura za zdravstvo Angela Dieda o prilikama u Dalmaciji za vrijeme kuge 1783-1784., JAZU, Rasprave i građa za povijest znanosti, JAZU, Razred za medicinske znanosti, 5., Zagreb, 1989., str. 200.

⁹⁶ Dav, Provveditori di Sanita, svez. 694.

⁹⁷ N. Ivelio, Elogio di Sua Eccellenza Andrea Querini di Signor Zuanne Cavalier in occasione del giro da Lui intrapreso in Dicembre n. d. de'lle linee di Sign. Knin, Triplo Confine, Vergoraz, Macarsca, Narenta, ec. ec. E delle grandi provvidenze da Lui stabilite, onde presidiare la Provinzia della Dalmazia dalla peste che desolava la Bossina, Ragusa, 1796., str. VIII.

⁹⁸ S. Di Giacomo, La Peste a Napoli, Natura ed arte 2, periodico quindicinale illustrato, Milano, A. Villi 1898.-99., prosinac, br. 1., str. 43.

Nije tako bilo samo u Dalmaciji. J. P. Sussmilch, osnivač društvene statistike piše 1765. godine: "U Njemačkoj (...), seljak i siromah umiru ne koristeći se nikada nijednim lijekom. Na liječnika nitko i ne pomišlja, djelomice stoga što je suviše daleko, a i jer je odviše skup. Ista stvar u isto doba događa se i u Burgundiji. Tamo su kirurzi stanovali u gradu i nisu badava iz njega izlazili."⁹⁹ U Cassyles-Vitteauxu, posjet liječnika i lijekovi stajali su četrdesetak lira, i jadni stanovnici više su voljeli umrijeti, nego pozvati u pomoć kirurga, za kojega nisu imali novaca.¹⁰⁰

Bilo je i mnogo primitivizma među našim svijetom, pa i fatalizma. Dr. Julije Bajamonti suvremenik kužne epidemije u Dalmaciji o kojoj je riječ i koji je o toj kugi pisao, potvrđuje primitivizam Zagoraca, pa kaže da su bili fatalisti, kao i Muslimani. Kadgod bi ih pitali na koji su način zaraženi, odgovarali su da im se to desilo samo Božjom voljom. Niti im na pamet nije dolazilo da su se inficirali zaraženom robom ili kontaktima sa zaraženim osobama, ili pak svojim dolaskom na zaražena mjesta.

Bilo je u Dalmaciji i među građanima onih koji nisu ispitivali podrijetlo kuge, nego su je pripisivali izravnoj božanskoj volji, pa Bajamonti zaključuje da su tako spajali vrhovno Božanstvo i njegove bezgriješne zakone s našim nesmotrenostima, s našom nemoći.¹⁰¹ Uz primitivnost, bio je Zagorac i do bezumlja hrabar, a uz to uvijek na rubu gladi, pa nije puno vjerovao u zaražu. Na to se tuže suvremenici pa i sam providur za zdravstvo Angelo Diedo u doba epidemije 1783./84. Zagorac je bio i suviše zaokupljen svojom osnovnom svakidašnjom problematikom. O tome svjedoči i događaj koji se desio u Šibeniku 1649. godine. Tada je od kuge umro najprije jedan stari težak. U više kuća unijeli su zaražene stvari, koje su Zagorci oteli Turcima, pa se bolest naglo širila. Uz to se slavio blagdan Presvetog Trojstva, koji je ujedno bio i sajamski dan. Narod se okupljao i prisustvovao raznim zabavama, što je pogodovalo širenju bolesti, ali nitko nije o tome vodio računa. Ljudi su smatrali da je umrli težak postao vukodlak i da ubija ljude. Ogorčeni u svojem uvjerenju više od tisuću njih dotrčalo je u crkvu u kojoj je težak bio pokopan. Ta se crkva nalazila u središtu grada. Namjeravali su probosti njegove grudi glogovim kolcem, da mu time oduzmu moć, ali, naravno, našli su samo raspadnuto tijelo, a kuga se širila još više.¹⁰²

O praznovjerju u svezi s ovom bolešću, pa i kod građana, spomenut ćemo samo još jedan slučaj. Među stanovnicima Splita vladalo je uvjerenje da ih osušeni gnjurac (Alcedo ispida L), kojega su držali u svojim sobama, zaštićuje od svih zaraza. To je zabilježio Baltazar Hacquet, kojega smatraju prvim folkloristom i etnologom hrvatskih krajeva. On se zatekao u Splitu u vrijeme kužne epidemije 1783. godine. Prema njegovom mišljenju to je praznovjerje mnoge koštalo života.¹⁰³

⁹⁹ F. Braudel, *Struktura svakidašnjice*, n. dj., (77.), str. 88.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ J. Bajamonti, *Storia della peste che regno in Dalmazia, negli ann 1783-1784*, Venezia, 1896., str. 65.

¹⁰² F. Difić, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, preveli Smilja i Duško Kečkemet, uredio D. Kečkemet, Split, 1986., str. 215.

¹⁰³ B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der der Sudwest und ostlichen Wenden, Illyrer und Slaven*, Leipzig, str. 124; I. Pederin, *Balthasar Hacquet, prvi folklorist i etnolog hrvatskih krajeva*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 11., *Razdio lingvističko-filološki*, (7.), Zadar, 1973., str. 435.

Potrebno je spomenuti još jedan drastičan lijek, ili paznovjerje u nas iz polovice XVII. stoljeća na otoku Murteru. Nekoliko ljudi davalo je za jelo srce i jetru jednog umrlog od kuge. Smatrali su to protuotrovom i lijekom, kako bolesnima od kuge, tako i onima koji su još bili zdravi.¹⁰⁴

A sada da opišemo liječenje Zagoraca i posebno na ulogu franjevacu u tome.

Za liječenje Zagorac je imao svoje narodne empiriste, babe travaruše, koje su znale i različite čarolije, imao je svoje župnike franjevce, a i sam je znao donekle sebi pomoći. Nije bilo starije osobe u selu, koja nije poznavala svrhu i moć pojedine trave. Stoga nije čudo što imamo mnogo zbirki uputa za liječenje, tzv. ljekaruša. U Hrvatskoj su ih obično pisali franjevci. Oni su bilježili i vlastite recepte, sastavljene na temelju stručne literature, vlastitih znanja stečenih u inozemstvu za vrijeme studija, a sigurno su koristili i iskustvo naroda s kojim su bili u stalnom kontaktu i u kojem su bili omiljeni. Iz doba naših hrvatskih knezova i kraljeva narodne krvi sačuvalo se sasvim malo zanimljivih medicinskih podataka. Tada su na Zapadu jedini nosioci starogrčke baštine bili redovnici. To je doba narodne medicine, koju su prenosili redovnici. Najzaslužniji su bili benediktinci. U Dalmaciji su benediktinski samostani bili žarišta te medicine. Uz njihove samostane, u kojima su bile i sobe za bolesnike i biblioteke, bili su i njihovi vrtovi s nasadima ljekovitog bilja. Najsposobniji među tim redovnicima postajali su liječnici plemstva i kraljeva.¹⁰⁵

Već u srednjovjekovnim statutima naših dalmatinskih gradova spominju se travaruše, vezane uz magije, i sankcije, koje je takva djelatnost za sobom povlačila. U splitskom statutu iz 1312. god. u glavi LXXXVII., koja govori o čarolijama, u prvom pasusu stoji: "Item statutum et ordinatum est, quod nulla persona presamat facere artes magicales, vel herbarias, nec operam det ad predicta facienda."¹⁰⁶ Prema A. Cvitaniću *facere artes herbarias* moglo bi značiti i baviti se čarobnjaštvom.¹⁰⁷

Magijsku moć travama narod je uvijek pripisivao, ali isto tako je i pripravke od raznih trava koristio kao lijek. Travaruše su za pripremanje, vjerojatno u pojedinim slučajevima, primjenjivale i neke metode tzv. crne magije, za koje se smatralo da uspostavljaju veze s đavlom.¹⁰⁸ U splitskoj komuni, kao i u trogirskoj, a sigurno i u ostalim primorskim srednjovjekovnim gradovima, kazna za takav čin bila je vrlo rigorozna. A ako bi tko suprotno postupio, neka se ognjem sažeže tako da umre, pa ako nema muške (ni ženske djece) kao nasljednike, neka sva njegova dobra pripadnu splitskoj komuni. Ako pak ima ženske djece, polovica (njegovih) dobara neka pripadnu njegovoj ženskoj djeci, a druga polovica komuni.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Franjo Difić, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, preveli Smiljana i Duško Kečkemet, uredio D. Kečkemet. Split, 1986., str. 237.

¹⁰⁵ M. D. Grmek, n. dj., (33.), str. 179.

¹⁰⁶ Statut grada Splita, *Ius spalatensis medii aevi* (lat. tekst), str. 174., n. dj., (3.).

¹⁰⁷ Isto djelo, tekst na hrvatskom, (3.), str. 223.

¹⁰⁸ A. Cvitanić, *Zdravstvo u Trogiru po njegovom srednjovjekovnom statutu*, *Acta historiae, medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinae*, 1987./27./1.-2., 1-232, Beograd, 18. IX. 1987., str. 27.

¹⁰⁹ Statut grada Splita, n. dj., (3.), str. 223-224.

U našem narodu, posebno kod Zagoraca, veliku su ulogu odigrali franjevci i svećenici. Već početkom XIII. stoljeća sve je veći broj franjevačkih samostana, posebno u Hrvatskoj, koji se bave pomaganjem narodu u liječenju i u izradi lijekova. Ti su lijekovi ponajprije bili namijenjeni oboljelim redovnicima, međutim za liječenje i lijekove ljudi su se obraćali svojim franjevcima, svojim župnicima. Neki samostani ovoga reda imali su unutar svoga posjeda botaničke vrtove, u kojima su uzgajali ljekovito bilje za pripremanje lijekova. U prvim vremenima bio je to glavni izvor sirovina za tu svrhu. To dokazuje veliki broj medicinskih, farmakoloških i medicinskih knjiga, koje se čuvaju u samostanskim bibliotekama. Najstarija tako nastala ljekarna nalazi se i danas u Dubrovniku. Ona se spominje već 1319. godine.¹¹⁰

U Franjevačkom samostanu na Poljudu u Splitu sačuvana je velika zbirka oko 4.000 recepata. To nisu originalni liječnički recepti pisani njihovom rukom. To je zapravo zbirka polica s ispisanim receptima. Te su police nastale administracijom ljekarni i poljudskog samostana. Lijekovi ispisani u ovim receptima nisu djelo franjevac, ali je o ovoj zbirci ipak potrebno nešto reći. Zbirka zahvaća vrijeme od 1600. do 1725. godine. Tu su zastupane i pojedine forme ljekovitih pripravaka. Nove forme sve više potiskuju stare. U toj zbirci od oko 4.000 pripravaka obuhvaćena je gotovo sva materija medika tadašnje medicine i ljekarništva biljnog, animalnog, mineralnog i kemijskog podrijetla. Ona je svjedočanstvo bogatstva medicine i ljekarništva u Splitu u njegovoj prošlosti, kaže Velnić.¹¹¹

Ovdje su franjevci bili povezani sa stručnim ljekarnama, što je i razumljivo za samostan u Splitu. Međutim, o znanju i pronicljivosti tih naših, pogotovo seoskih redovnika, sačuvano je mnogo podataka. Spomenut ćemo samo jedan koji se odnosi na kugu. Kad je jedan svećenik rekao prirodoslovcu, putopiscu, uglednom i nama Hrvatima sklonom opatu Albertu Fortisu (1741.-1803.), da se malarija prenosi ugrizom komarca, ovaj mu se narugao. Znanstvenici su tu činjenicu dokazali tek 125 godina kasnije.¹¹² Prema mišljenju F. Glavine to bi bio Luka Vladimirović, sin Jurja. On je prvi put u povijesti medicine spomenuo opatu Fortisu ulogu komarca u širenju malarije. To je Fortisu bilo smiješno i suludo.¹¹³ Cesar Lujo Pavišić (1823.-1905.) i Augustin Grubišić (1810.-1882.), oba Makaranina, opisala su kugu iz god. 1815. "Uspomena povistna o kugi u Makarskoj". Napisana je na hrvatskom i talijanskom jeziku, tiskana je u Beču 1851. god. Autor je izdao i drugo izdanje istoga djela, znatno prošireno, samo na talijanskom jeziku. Vladimir Bazala ističe da je Cesar Lujo Pavišić bio je prvi koji je već 1851. ukazao na prenosnika kuge; Kitasatu, koji je otkrio bacil kuge za epidemije u Hong Kongu, a i drugima to je donijelo slavu. Naši su ljudi bili sposobni, ali bili su skromni, a često i izvan svjetskih zbivanja.¹¹⁴

¹¹⁰ H. Tartalja, Samostanska medicina, "Grad na gori" - List imotskih župa (Imotski, Samobor), II., 1980., br. 1. (2.), str. 22.

¹¹¹ V. J. Velnić, Od razvojnog puta farmacije u Splitu, Farmaceutski glasnik, god. XVII., br. 6., 1961., str. 256-258.

¹¹² M. Glibota, Ljekaruše izvori tradicionalne medicine, Imotska krajina, II., lipnja 1986, str. 12.

¹¹³ F. Glavina, n. dj., (30.), str. 33.

¹¹⁴ Isto, str. 20 i 60.

Koliko su franjevci za liječenje kuge bili poznati i priznati pokazuje i situacija za vrijeme kuge u Splitu 1731. godine. Tada je providur Šimun Contarini pozvao fra Petra Bustruca iz Pasičine u Split jer se tada smatralo da njegovi lijekovi imaju najviše uspjeha.¹¹⁵

Zbirke pučke medicine nazvane su ljekarušama. Naše su ljekaruše u osnovi uglavnom iste, ali ipak svaka ima svoje specifičnosti. Svaka ljekaruša sadrži upute za liječenje raznih bolesti, ali kuga se u njima rijetko spominje, barem u onim ljekarušama, koje su meni bile dostupne. S tako teškom bolesti autori tih zapisa teško su se hvatali u koštac.¹¹⁶

Od devet ljekaruša što sam ih pregledala, samo tri donose i upute za liječenje kuge. U jednoj se preporučuje kao lijek protiv kuge koža od zmije, sigurno osušena i smljevena. U djelu Medića, Četiri ljekaruše¹¹⁷ lijek za kugu donosi prva ljekaruša. Ona je datirana 17. srpnja 1765.

Čuva se u Arhivu HAZU u Zagrebu. Treća ljekaruša koja daje uputu za liječenje kuge je V. J. Velnić: Iz Ljekaroslovlja iliti nauzi za liječiti razlike nemochi pripisani iz Serpskiah kgnigah.¹¹⁸

Među spomenutim ljekarušama, jedna prema informaciji, koju sam dobila, izgleda nije objavljena. U njoj se preporučuje kao lijek protiv kuge koža od zmije, sigurno osušena i samljevena: Gliutice zmie koxa za kassagl, od kughe, kavgniaze oččiti micine". U indeksu pak stoji "Od kughe i nameta likaria."¹¹⁹ Taj se lijek ne ponavlja ni u jednoj od spomenutih ljekaruša. U ljekaruši iz 1765. godine, koju je objavio spomenuti Mojo Medić zabilježen je također samo jedan lijek za kugu, dok su u ljekaruši "Ljekaroslovlje iliti nauzi za liječiti razlike nemoči pripisani iz serpskiah kgnigah" donesena čak tri lijeka.¹²⁰ Vjerojatno su se autori tih zapisa teško hvatali u koštac s tako teškom bolesti.¹²¹

Ako lijekove za kugu iz zadnje dvije spomene ljekaruše usporedimo prema njihovoj namjeni, vidimo da su to napitci, koji su trebali izazvati pražnjenje crijeva ili povraćanje, odnosno znojenje. U "Ljekaroslovlju" pod istim brojem pod kojim je zabilježen lijek za liječenje kuge jest i drugi lijek za smirenje "jer se čovjek preplaši od nje. Preporučuje mu da svaki dan blaguje apja, vrst jabuke *Pyrus malus apiola*."¹²² To je zaista bilo potrebno, jer je kuga gdje god je u svijetu vladala, izazivala teške psihičke¹²³ poremećaje, koji su stanovništvo zaraženog kraja dovodili u posebno psihičko stanje. Još ćemo spomenuti dvije ljekaruše iz Dalmacije tiskane u XVIII. stoljeću. Pisane i tiskane na hrvatskom jeziku u Veneciji u XVIII. stoljeću. Obje potječu iz Makarske i makarskoga primorja. Makarska je često ostajala bez stručnih liječnika, koji su im bili itekako potrebni, pa je i to bio razlog da je narodna medicina tu posebno bujala.

Fra Luka Vladimirović tiskao je u Mlecima 1775. ljekarušu pod naslovom: "Likarije priprosti-

¹¹⁵ Isto djelo, (30.), str. 29.

¹¹⁶ Medicinski rukopis, n. dj., (107.), str. 499-554.

¹¹⁷ Zbornik za narodni život i običaje, sv. XIV, Zagreb, 1909., str. 168-284.

¹¹⁸ Medicinski rukopis u Samostanu Male braće u Dubrovniku, n. dj., (107.), str. 499-554.

¹¹⁹ D. Božić-Bužančić, n. dj., (69.), str. 250, bilj. br. 20.

¹²⁰ Ove lijekove Medić donosi pod br. 27, Velnić pod brojevima 179, 232 i 303.

¹²¹ Medicinski rukopis, n. dj., (107.) str. 499-554.

¹²² Pomo apio, s.m. Appiuola o Mela appiuola o Casolana. Mela piccola di ottimo sapore, la quale e assai serbatopia. Fu fetta in sistema *Pyrus malus apiola* G. Boerio, Dizionario del Dialetto veneziano, Venezia, 1856., Ristampa anastatica, Milano 1971.

¹²³ O tome ćemo više govoriti u posebnom poglavlju.

te u dva jezika razdijeljenje, ilirički i talijanski. Skupljene i dane na svitlost po gospodinu knezu i vitezu Jurju Vladimiroviću, poglavici rimskomu i bosanskomu i vlastelinu od vikova neretvanskomu, u oba zakona potpuno naučitelju kriposnomu." Ovu je knjižicu Vladimirović potpisao imenom svoga oca Jurja. On u predgovoru među ostalim piše, da je te recepte našao napisane, ili ih čuo od staraca i drugih liječnika, koje naši seljaci zovu vilenike ili vilenice.

Ta je knjižica napisana na hrvatskom i neznatnim dijelom na talijanskom jeziku. Od posebne je važnosti jer je to prva tiskana pučka ljekaruša na hrvatskom jeziku. Medicinske vrijednosti nema, ali kako kaže F. Glavina, važna je za poznavanje hrvatske pučke medicine i medicinske terminologije.¹²⁴

Druga je ljekaruša makarskog svećenika Petra Bartulovića-Puovića (1746.-1815.) On je imao doktorat teologije postignut u Loretu. Bavio se domaćom poviješću, a nas zanima njegovo sabiranje narodnih lijekova. S tog područja objavio je i tiskao u Veneciji: "Razlicite likarie. Tlesni bolesti jedne i druge varste čeljadi; također xivina, hochiu rechi, topliko za obranu onni, i napridak koje su korisne, i potribite čoviku, koliko za upazitse, i pomoriti nike druge varste istomu skodglive, i dosadglave, od stari pametni Slovinski Licnika od puno vikova uzdarxasse, a korisne svegier kusane. Od P.M.D.D. Petra Bartulovichia iz Macarsche u ovaku srednost sloxene, dassie opchieno, i ocito isti Narod s gnimu sluxi, i pomaja 1799." Tiskano u Veneciji 1799.¹²⁵ Tih nekoliko stotina receptata, koji se nalaze u ovoj knjizi sastavljeni su od trava, bilja, voća, riba, ptica i minerala.

Među lijekovima jednom je zapisan i lijek za vanjsku upotrebu, koji "treba priviati toplo na bolest", što znači na bubone i na "curbuncule". Taj se oblog sastojao od bijelog sljeza - korijena, smrekove smole i starog sljeza. Taj lijek bio je namijenjen i liječenju naboja.¹²⁶ Epidemije kuge u Dalmaciji bile su većinom bubonske naravi. U velikoj epidemiji kuge 1348. godine, uz bubonsku sigurno je harala i plućna kuga, koja je inače rijetka. Bubonsku kugu prenose buhe, osobito one, koje žive na štakorima. To je znanstveno dokazano tek krajem XIX. stoljeća. Kuga se najlakše prenosi putem brodskih štakora. Na toj se spoznaji baziraju brojni sanitarni propisi protiv kuge, osobito u pomorskom sanitetu. Zahvaljujući tim mjerama u našim je krajevima kuga nestala već u prošlom stoljeću.¹²⁷

Spomenut ćemo još jedno sredstvo kojim su pokušavali liječiti spomenute vanjske otekline.

Frari u svom djelu govori o liječenju bubona tako da se na njih polažu zelene barske žabe.¹²⁸ Smatralo se da one upijaju zločudni sadržaj tih oteklina jer bi se žabe poslije toga napuhale i dobivale crnomrku boju. Taj je običaj vladao u više otomanskih provincija, tako i među Zagorcima u Dalmaciji.

Lijek za povraćanje i pražnjenje sastojao se od soka oguljenih žila stare zovine, meda i octa. U ovoj epidemiji od 29. ožujka, pa sve do 30. srpnja umrle su, otprilike, prema službenim podacima samo u Splitu, 1264 osobe. Oko 20 % oboljelih ozdravilo je. Diedo je smatrao da je

¹²⁴ F. Glavina, n. dj., (30.), str. 34.

¹²⁵ Isto. Nije svrha ovoga rada nabrojiti sve do danas poznate ljekaruše.

¹²⁶ V. J. Velnić, n. dj., (14.), str. 231.

¹²⁷ R. Ferri, Glavni medicinski problemi Dalmacije od VI. do XIX. stoljeća, Liječnički vijesnik, Glasilo Zbora liječnika Hrvatske, Zagreb, br. 9.-10., 1957., str. 471.

¹²⁸ A. A., Frari, Della peste e della amministrazione sanitaria, Venezia, 1840., 649-650 i bilj. 43.

moglo ozdraviti više oboljelih, da nisu bili smješteni u zatvorene bolnice i skloništa, uopće u zatvorene prostore, gdje su se miješali oni s većim stupnjem kužnog oboljenja s onima koje je bolest slabije zahvatila. Oni su prema njegovu mišljenju morali biti smješteni u širokim, prostranim kampovima, odijeljeni u male kućice "casello".¹²⁹ Split bez predgrada tada je imao jedva 3200 stanovnika (prema drugima oko 3000). Većina umrlih bili su građani.¹³⁰

U epidemiji umrlo je u Sumartinu na Braču 169 osoba. Na području Klisa, Sinja i Knina umrle su 1783. godine 1834 osobe. U cijeloj Dalmaciji u oko godinu dana umrlo je 3260 osoba. Međutim, taj broj sigurno nije realan; prema mišljenju dr. Julija Bajamontija umrlo je sigurno mnogo više zaraženih.¹³¹

Uspomene na strah i nevolje kojima su kužne epidemije u Dalmaciji bile uzrokom, ostavile su traga i u narodnoj predaji. Spomenut ćemo samo tri teksta zabilježena na otoku. Jedan je vezan za Supetar i Nererežišća, drugi za Vodice i Sobljavu na Pelješcu.

Ovdje ćemo donijeti sva tri teksta.

Prvi je: Sveti Roko i kuga.

Da je bila kuga u Supetru i da je harala po Supetru. Bože sačuvaj, i da je išla da će put Nererežišć. I došla je do crkvice Svetoga Roka, a sveti Roko vase šćop pa udri po njon, iskoveda je vrlo, a ona se ope(t) vratila pu Supetra i govori:

- Šukudare, bukadare, vej nikad u Narežišća

I eko la.¹³²

Druga je: Kukudare, bukadare.

Čuo sam priču od naših starih ljudi da je neka bila došla u naše selo kuga, kao ženska neka i da je pravila pomoritad. I kad je ona s time bila gotova tražila je da je prevezu na Pelješa, iz Bogomolja, da je na Velikoj stini slomila nogu. Onda je kazala:

- Kukudare bukadare, u Bogomolju nikadare.¹³³

I treća je: Kuga.

Dunka harala je kuga amo u nas, u okolici ovdak našoj. Harala je nemilo. I to su neki ljudi dogovorili se, da je poći, pa je ukrcati u brod i prives je tamo, kažu, u Pelješac u neko mjesto Sobljavu. I onda su otišli, našli su dva-tri srčana, i otišli su tamo na Vodice u jedan porat i ukrkali su u brod od sred sride ove crne drače, a onda su oni bili u priovi, a okrenuli krmu da ona ulize, kuga. I onda kada je ona uligla, i oni vozi tamo i priveli je tamo u Sobljavu u Pelješac, poluotok. Kad su je oni priveli, gledaju oni potla onu draču: s onu stranu de je ona bila sva je ta drača izgorila. Ko da je vatra gorila, sva je izgorila, a od nji nije izgorilo ništa. Da je onda mogla kroz tu draču, ona bi bila pokosila i nji. I tako su pričali, priveli je tamo.

Pričao mi je to moj otac.¹³⁴

¹²⁹ D. Božić-Bužančić, Izvještaj izvanrednog providura za zdravstvo Angdela Diedo o prilikama u Dalmaciji za vrijeme kuge 1783.-1784., Rasprave i građa za povijest znanosti, knj. 5., Razred za medicinske znanosti, svez. I., JAZU, Zagreb, 1989., str. 191. i str. 190.

¹³⁰ Julije Bajamonti, Storia della peste, che regno.

¹³¹ D. Božić-Bužančić, n. dj., (129.), str. 191.

¹³² M. Bošković Stulli, Žito posred mora, usmene priče iz Dalmacije, Split, 1993., br. 164., str. 283.

¹³³ M. Bošković Stulli, n. dj., (132.), br. 166., str. 284.

¹³⁴ Isto.

U sva tri slučaja personifikacija kuge jest ženska osoba. U prvom slučaju omeo ju je sveti Roko. Njegov kult zaštitnika od svih zaraznih bolesti proširen je među ostalim mjestima i u Splitu, koji je bio središte epidemije o kojoj je riječ i borbe protiv nje za cijelu srednju Dalmaciju. Prva crkvice posvećena tom svecu u Splitu podignuta je na Peristilu 1516. godine, a prilog za njezinu gradnju, kao i za gradnju zvonika sv. Duje priložio je i ugledni hrvatski pjesnik Marko Marulić.¹³⁵ Prva matrikula bratovštine sv. Roka sastavljena je 1451. godine. To je ujedno prvi spomen na ovog sveca u Splitu. Inače je tijekom stoljeća u tom gradu sv. Roku posvećeno više crkava i oltarnih pala.

U XVIII. stoljeću gradovi Dalmacije bili su oaze europske kulture i civilizacije. Oni su od Europe uglavnom preko Venecije, prihvaćali sva suvremena i materijalna dostignuća, u sklopu svojih mogućnosti, a među ostalim i svremenu medicinu. To su bili otoci u moru bijede i tradicijske kulture sela, pogotovo onih u dalekim brdskim bespućima. Tek početkom XVIII. stoljeća završili su mletačko turski ratovi, koji su nama nanijeli toliko zla da se još i dana osjeća. U tim ratovima vrlo važnu ulogu u borbi odigrali su upravo Zagorci s mletačke strane, a kao janjičari prisilno s turske strane. Vlasti su vodile o njima sasvim malo računa. Stoga su bila potrebna stoljeća da ti u neku ruku mučenici, polako uhvate korak sa suvremenim gibanjima.

Abstract in English and German follows

Summary

Doctors, Surgeons, Pharmacists, Medicines and Healing the Plague in Dalmatia in the 18th century

Relatively early, by the eleventh or twelfth centuries, the study of medicine was conducted in Dalmatia under the influence of the medical school situated in the Italian city of Salerno. Statutes from Dalmatian communes dating back to the thirteenth and early fourteenth centuries contain regulations concerning doctors and pharmacists. Through the centuries doctors and surgeons who studied in Padua operated in these towns, as was prescribed by Venetian decrees. These medical practitioners included foreigners, acculturated residents of Dalmatia, and indigenous Dalmatians. The names of Dalmatian students (i.e., those from the eastern shore of the Adriatic) studying at the University of Padua are mentioned in documents from the early fourteenth century. For the most part, these were clerics who studied civil cannon law and "decrees". Dalmatians at the University of Padua came to occupy very prominent positions.

According to the regulations of medical practice at the time, a doctor could not officially practice in his community of origin; he could only hold a private practice in his home town. Communal doctors were paid by the community, but they also enjoyed other benefits. The author provides partial listings of doctors in Dalmatia or cites sources in which lists of doctors and surgeons practicing in specific Dalmatian towns can be found.

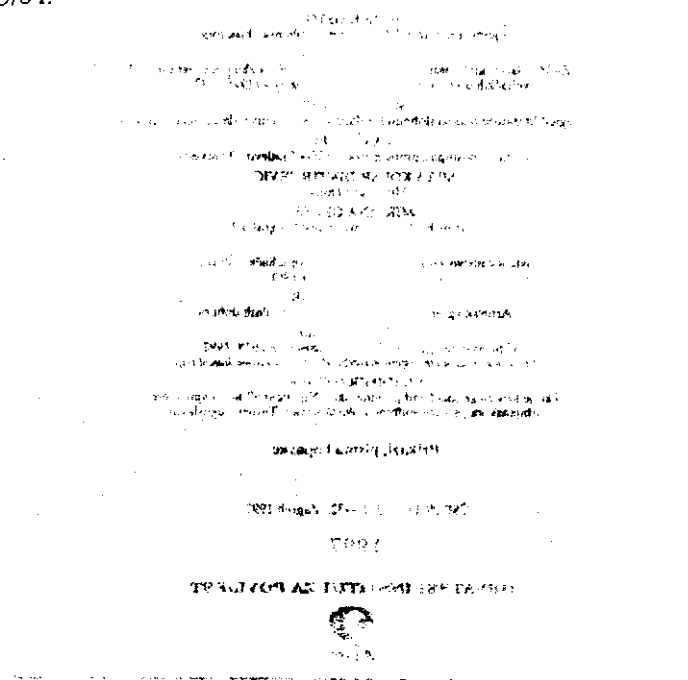
In the following section the author discusses pharmacies. She mentions the earliest pharmacies established in Dalmatian towns. The oldest known pharmacy was operating in Trogir by 1271. She also discusses legal decrees concerning pharmacies, which first appear in the thir-

References

¹³⁵ P. Petrić, Kult sv. Roka u Splitu, Vjesnik Nadbiskupije splitsko-makarske, br. 3./1987., str. 37-39. Kult sv. Roka živ je u Splitu i danas. Matrikula bratovštine posvećene tom svecu čuva se u Muzeju grada Splita.

teenth century.

The last section deals with medicines that were used in the plague epidemics during the second half of the eighteenth century. Among others, she mentions the well known medicine "triacca." The evidence suggests that this medicine was prepared in Split. Medicines prepared by pharmacists to combat plague were consumed by residents of urban areas, and, primarily, by those who were wealthiest. The common people relied on herbalists and monks who understood the medicinal properties of certain herbs. Collections of manuals for healing by such means are called herbographies. In Croatia, such books were usually written by Franciscans. In these manuals they made note of medicinal recipes which they took from herbological literature along with those they gathered from their own and others' practical experience. Official records claim 3260 deaths for the plague epidemic that struck primarily central Dalmatia in 1783/84.

mir 100. imo 7 1 x BŠ ismimni asvii 100 1000
 Obitelj 100 1000

IZ OBITELJI 100 1000
 IZ OBITELJI 100 1000
 IZ OBITELJI 100 1000